

KOGNITIV LINGVISTIKA HÁM LINGVOKULTUROLOGIYADA
REŇ KONCEPTIN INGLIS TILI MATERIALLARÍ TIYKARÍNDÁ TALQÍLAW

Utepbergenova Damegul Najimatdinovna – *assistant oqıtıwshı*

utepbergenovadamegul5@gmail.com

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

АНАЛИЗ КОНЦЕПТА ЦВЕТА В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Утепбергенова Дамегул Нажиматдиновна – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

ANALYSIS OF THE CONCEPT OF COLOR IN COGNITIVE LINGUISTICS
AND LINGUOCULTUROLOGY BASED ON ENGLISH LANGUAGE MATERIALS

Utepbergenova Damegul Najimatdinovna – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: rang, tushuncha, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya, ingliz tili, konseptual metafora.

Rezyume. Maqolada ingliz tilidagi rang tushunchasi kognitiv va madaniy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Ranglar faqat fizik belgi emas, balki inson hissiyoti, tafakkuri va madaniyati bilan chambarchas bog‘liq ekanligi ko‘rsatib beriladi. *To feel blue, a white lie, black market, green with envy* kabi inglizcha iboralar ranglarning metaforik qo‘llanilishini dalillaydi. Tadqiqotda oq rang- poklikni, qora-qayg‘uni, qizil-xavfni, ko‘k-osoyishtalikni, yashil esa tabiat va rivojlanishni ifodalashi tushuntiriladi. Rang nomlari adabiyotda, frazeologiyada, reklamada hamda kundalik nutqda keng qo‘llanib, ingliz tilida so‘zlashuvchi xalqning dunyoqarashini aks ettiradi.

Ключевые слова: цвет, концепт, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, английский язык, концептуальная метафора.

Резюме. В статье рассматривается концепт цвета в английском языке с когнитивной и культурной точек зрения. Показано, что цвета выражают не только физические характеристики, но и эмоции, идеи и культурные значения. Английские выражения *to feel blue, a white lie, black market* и *green with envy* демонстрируют метафорическое употребление цветов. В исследовании объясняется, что белый цвет символизирует чистоту, чёрный- грусть, красный-опасность, синий-спокойствие, а зелёный-природу и развитие. Цветообозначения широко используются в литературе, фразеологии, рекламе и повседневном общении, отражая мировоззрение носителей английского языка.

Key words: color, concept, cognitive linguistics, linguoculturology, English language, conceptual metaphor

Summary. This article explores the concept of color in the English language from cognitive and cultural perspectives. It shows that colors express not only physical features, but also emotions, ideas, and cultural meanings. English expressions like *to feel blue, a white lie, black market*, and *green with envy* demonstrate the metaphorical use of colors. The study explains that white symbolizes purity, black sadness, red danger, blue calmness, and green nature and growth. Color terms are widely used in literature, phraseology, advertising, and everyday communication, reflecting the worldview of English speakers.

Kirisiw. Reň insan turmısı hám seziwiniń áhmiyetli bólegi. Átirapımızda kórip turgan barlıq nárseler hár túrli reńde kórinedi: kók aspan, jasil terekler, qızıl gúller, sarı quyash. Reň-bul tek fizikalıq qubilis emes, al psixologiyalıq hám mádeniy túsinik [5].

Reň túrli xalıqlarda simvolikalıq mániske de iye. Kóplegen Evropa mámleketlerinde aq reň tazalıq hám tınıshlıqtı, qara reň bolsa matam tutıw menen baylanıslı. Ayırım Aziya mádeniyatlarında bolsa aq reň qayǵınıń tımsalı bolıwı múmkin. Qızıl kóbinese muhabbat hám bayram rehi, biraq ol qáwip-qáterdi de ańlatıwı múmkin. Bul ayırmashılıqlar reňniń tek vizual emes, al mádeniy ekenligin kórsetedi.

Til adamlardıń reńdi qanday túsiniwiniń sáwlelendiredi. Hár bir tilde tiykarǵı reň terminleri bar, biraq bul terminlerdiń sanı hám mánisi hár qıylı bolıwı múmkin. Inglis tilinde "feel blue," "green with envy," "a white lie" sıyaqlı reńli sózler menen ayılatuǵın kóplegen sóz dizbekleri bar. Bunday sóz dizbekleri reňniń insan pikiri hám tájiriyesi menen tereń baylanıslı ekenligin dálilleydi [2, 4].

Bul maqaladan gózlangen maqset inglis tilinde reň túsinigin kognitiv lingvistika hám lingvokulturologiyanıń teoriyalıq quralları járdeminde talqılawdan ibarat.

Izertlewden gózlangen maqset – reň atamalarınıń qanday túrde konceptuallastırılıwı, olardıń qanday metaforalıq mánilerdi rawajlandırıwı hám inglis tilinde sóylesetuǵın jámiyetshiliktiń mádeniy dúnyaqarasın qanday sáwlelendiriwin ashıp beriw.

Tiykarǵı bólim. Reň-zatlardı kóriwimiz hám tańlawımızdıń tiykarı. Balalar reńlerdi erte úyrenedi hám olardı zatlar, sezimler hám zatlardıń mánisi menen baylanıstıradı. Biz sóyleskenimizde reńler tek nárselerdiń qanday kórinetuǵının kórsetpeydi. Olar mádeniy mánilerge de iye. Sonıń ushın da til úyreniwde, tiykarınan, tildiń biziń pikirlewimiz hám mádeniyatımızǵa qatnasında reň úlken áhmiyetke iye.

Til haqqında oylaw onı pikirdiń bir bólegi sıpatında kóriw. Ol til hám biziń aqılımızdıń bir-biri menen qalay baylanısatuǵının kórsetedi. Til hám mádeniyatqa qaraw olardıń birgelikte qalay islewine itibar qaratıwdı ańlatadı. Bul biz qádirleytuǵın hám basımızdan keshiretuǵın nárselerdiń tilde qalay kórinetuǵınına qaraydı.

Kognitiv lingvistikada biz túsinikti biziń aqılımızdıń ishinde jaylasqan bir qansha strukturalastırılǵan bilim sıpatında kóremiz. Biz nárselerdi basımızdan keshiriw arqalı túsinemiz hám zatlardı usı tárizde kategoriya-lastıramız [2, 4].

Biz reñler haqqında qanday oylawımız tek kózimizge kórinetuǵın nárselerge baylanıslı emes [2].

Reñ haqqında sóz etkende, kognitiv lingvistika bizge reñlerdi qanday toparlarǵa bóliwimizge biz reñniń "tiplik" misalı dep oylatuǵın, bir reñ toqtap, ekinshisi baslanatuǵın hám biziń mádeniyatımızda reñniń qanshelli áhmiyetli ekenligi tásir etedi. Ol tek qanday da bir jaqtılıq tolqını emes, al ashıw yaqı muhabbat sıyaqlı sezimlerdi, qáwip yaqı múmkin bolmaǵan nárseler sıyaqlı mádeniy ideyalar, hátte tereńirek, abstrakt pikirlerdi de keltirip shıǵaradı [3].

Lingvokulturologiya bul til bizge mádeniyatıń haqıyqıy reñlerin qalay kórsetetuǵının hám millettegi adamlardıń haqıyqatında ne oylatuǵının úyreniw bolıp esaplanadı. Hár bir mádeniyat reñler ushın óz mánislerin oylap tabadı hám bul mánisler olardıń dástúrleri, isenimleri, qorshaǵan ortalıq hám jámiyetniń qalay islewı menen qalıpleseı.

Insanlar inglis tilinde sóylesetuǵın jerlerde aq, qara, qızıl, kók hám jasıl sıyaqlı reñler ádewir belgili mádeniy mánilerge iye. Bul ideyalar tek frazeologizmlerde, naqıl-maqallarda, kitaplarda hám bizlerdiń kúndelikli sóylesiwlerimizde saqlanıp qalǵan.

B. Berlin hám P. Key tárepinen usınılǵan tiykarǵı reñ atamaları teoriyası tillik hám kognitivlik jaqtan universal bolǵan sheklengen reñ kategoriyaları toplamın anıqlaydı, biraq olardıń sanı hám shegaraları hár qıylı tillerde hár qıylı bolıwı múmkin. Ingilis tilinde on bir tiykarǵı reñ atamaları bar: aq, qara, qızıl, jasıl, sarı, kók, qońır, fiolet, qızǵısh, sarı [1].

Bul tiykarǵı reñ atamaları inglis tilinde reñli túsiniqler sistemasınıń tiykarǵı elementleri sıpatında xızmet etedi. Olar anıǵıraq reñler ushın mánzil wazıypasın atqaradı hám kóbinese tuwra hám awıspalı óshpeli mánilerde qollanıladı. Máselen, qara hám aq kóbinese qarańǵılıq hám jaqtılıq, jawızlıq hám jaqsılıq, unamsızlıq hám unamlılıq sıyaqlı túsiniqlerdiń qarama-qarsılıǵın payda etedi.

Kognitivlik kózqarastan, bul qarama-qarsılıqlar insan tájiriyesin dúziwge járdem beretuǵın binar pikirlew usılların sáwlelendiredi. Lingvokulturologiyalıq jaqtan olar inglis tilinde sóylesiwshi mádeniyatlarda ornalasqan ádep-ikramlılıq hám sociallıq qádiriylardı sáwlelendiredi.

Reñler kóbinese inglis tilindegi nárselerdi túsiniwge járdem beredi.

Máselen:

- *to feel blue* — qapa bolıw.
- *a white lie* — kishkene ótirik;
- *black market* — nızamsız zatlar;
- *green with envy* — qızǵanıwshılıq.

Demek, reñler bizge sezimler, durıs hám nadurıs, átirapımızda neler júz berip atırǵanlıǵı haqqında oylaw imkaniyatın beredi. Bul metaforalar biziń mádeniyatımız hám dúnyanı qalay kórip atırǵanımızǵa baylanıslı mániske iye [3;5].

Til hám mádeniyatqa birgelikte qaraǵanda, reñ mánisleri biziń mádeniy túsiniǵımızdiń bir bólegi bolıp esaplanadı. Máselen, inglis tilinde sóylesiwshi mádeniyatlarda:

- Aq ádetde tazalıq, páklik hám tınıshlıqtı anılatadı.
- Qara reñ qayǵı, ólim hám awırmanlıqtı anılatıwı múmkin, biraq geyde ol klass hám kúshti bildiredi.
- Qızıl – qızǵınlıq, qáwip-qáter hám júdá kúshli sezimlerdi bildiredi.
- Kók – kóbinese tınıshlıqtı, turaqlılıqtı hám isenimdi anılatadı, biraq geyde kewilsizligindi anılatıwı múmkin.

– Jasıl – reñ ádetde bizdi tábiyat, ósiw hám qorshaǵan ortalıqqa ǵamxorlıq haqqında oylandıradı, biraq ol birewdiń bir nársesi ushın jańa ekenligin de anılatıwı múmkin.

Ingilis tilinde sóylewshilerdiń dúnyaǵa kózqarasında reñ úlken rol oynaydı. Reñli sózlerden zatları tártipke salıw ushın paydalanamız, ózimizdi qanday sezip atırǵanımızdı kórsetemiz, pikir bildiremez. Reñli sózler bizge anıq hám qızıqlı túrde sóylewge járdem beredi, tiykarınan, sólew qurallarınan paydalanǵanımızda.

Bul haqqında oylap, reñler oylawımızdı tártipke salıw hám kózqaraslarımızdı ózgertiwge járdem beredi. Mádeniy jaqtan reñler maǵlıwmat hám sociallıq qaǵıydalar, jetkerip beredi. Usı ideyalar birleskende, reñ biz kóretuǵın hám mádeniy nárselerge aylanadı.

Hár qıylı mádeniyatlardı kórip shıqqanımızda, baǵı bir reñ mánisleri barlıq jerde birdey, biraq kópshiligi hár qıylı. Demek, inglis tilinde reñ ideyaları haqqında biliw basqa mádeniyat wákilleri menen sáwbetlesiw hám awdarma islew ushın júdá áhmiyetli. Eger biz reñlerdiń anılatpasın tuwrıdan-tuwrı awdarsaq, jumıslar túsiniksiz bolıp ketiwı múmkin.

Frazemalar, naqıllar mádeniyatqa tolı. Ingilis tilinde olardıń kópshiligine reñler kiredi, olar biz ushın belgili bir nárselerdiń neni anılatıwın hám olar haqqında qanday oylawımızdı kórsetedi. Adamlar bul sózlerdi eslep qaladı hám biz olardan tayar ideyalar sıyaqlı paydalanamız.

Qara qoy (özgeshe adam), aq jaǵalı (lawazımda islew), kók qan (bay yamasa patsha adamları) hám jasıl svet (al, ayta ber). Qarań, reñler jámiyet haqqındaǵı ideyalar, hám hátte zatlarıń qalay isleytuǵınlıǵın qalay kórsetedi? Oylap qarasaq, bul sózler biz reñlerdi qalay kóretuǵınımızdı turmısta kóretuǵınlarımız benen baylanıstıradı. Oǵan til hám mádeniyat kózqarasınan qaraǵanda, olar inglis tilinde sóylewshilerdiń reñdi durıs hám nadurıs haqqında oylaw ushın qalay paydalanıwı, joqarıda kim turıptı hám adamlar qalay háreket etetuǵının kórsetedi.

Biz reñli sózlerdi kóp qollanıwımızdıń ózi-aq reñniń tildegi tek qaptal nota emesligin kórsetedi. Bul shınında da bizler inglis tilinde sóz dizbeklerin birlestirgende zatları túsiniwimizdiń tiykarǵı bólegi bolıp esaplanadı.

Kitaplar bizge reñlerdiń mánisin hám áhmiyetin kórip shıǵıw ushın júdá kóp nárselerdi beredi. Jazıwshılar súwret salıw, sezimlerdi kórsetiw, ideyalar, jetkeriw ushın reñnen paydalanadı. Reñ inglis tilindegi qolaylı qural sıyaqlı. Romantikalıq hám zamanagóy kitaplardaǵı sıyaqlı, qızıl ádetde kúshli sezimlerdi, zorlıqtı yamasa qanday da bir ishki gúrestı anılatadı. Kúlreń hám qara kóbinese ózin jalǵız, qayǵılı yamasa tıǵılıp qalǵan dep esaplaydı. Biraq jasıl hám kók reñler úmit, jańa baslama, erkin bolıw mánilerdi anılatıwı múmkin. Jazıwshılar bul reñlerdi arnawlı túrde tańlaydı. Hámımız biletuǵın, túsinetuǵın mánilerdi qollanıp atır. Bul haqqında oylap qarasaq, reñ bizdi zatları kóz aldımızǵa keltirip, zatları seziwge iyermeleydi. Bulardıń hámımız biz mádeniyat sıpatında biletuǵın nárselerden kelip shıǵadı, sonıń ushın reñ oqıwshılardı nárselerdi belgili bir tárizde kóriwge iyermeleytuǵın jaqsı usıl esaplanadı.

Házirgi kúnde reñ ǵalaba xabar qurallarında, reklamlarda, hátteki siyasatta da úlken tásirge iye. Biz reñli sózlerden adamlardıń pikirini ózgertiw hám mazmun qosıw ushın paydalanamız. “Jasıl ekonomika” “qara dizim” “qızıl eskertiw” “kók reñli kompaniyalar” sıyaqlı sóz dizbekleri haqqında oylap kóriń. Bular jámiyet, siyasat, aqsha

haqqında gúrrıńlerimizge qanday renler qosqanımızdı kórsetedi.

Ǵalaba xabar qurallarınıń reńnen metafora sıpatında paydalanıwı biziń mádeniyatımızda áhmiyetli bolǵan nárselerdi hám pútkil dúnyada bolıp atırǵan waqıyalardı sáwlelendiredi. Máselen, jasıl ádette qorshaǵan ortalıqqa ǵamxorlıq etiwdi ańlatsa, qızıl kóbinese qáwip-qáterden derek beredi. Til jaǵınan qaraǵanda, bular biziń sanamızdaǵı qısqa jollar sıyaqlı. Olar quramalı ideyalardı túsiniwdi ańsatlastıradı. Biraq, bunda mádeniyattıń da ornı bar.

Bazı bir reńli zatlar hámme ushın birdey bolsa da, reńlerdiń “mánisi” siz qay jerden ekenliginizge baylanıslı hár túrli bolıwı múmkin. Eger siz mádeniyatlardı saństırsańız, bir túrdegi reń pútkilley hár túrli nárselerdi anlatıwı múmkinligin kóresiz. Mısalı, inglis tilinde sóylesetuǵın jerlerde aq taza hám biygúna degendi ańlatadı. Al, geypara jerlerde birew ólgende kietuǵın kiyim.

Bul nárseni biliw awdarma islegende yamasa hár qıylı jerdegi adamlar menen sóylesiwge tırısqańda úlken másele. “Reń” dep awdarıp bolmaydı, bul sózdiń olar ushın qanday mánisi bar ekenligi haqqında oylaw kerek. Qalay oylaytuǵınımız haqqında oylaw bul túsinebewshilikler ne ushın payda bolatuǵının túsindiriwge járdem beredi, al til hám mádeniyattı birgelikte úyreniw bul mádeniy mániler ne ekenligin anıqlaw jolların beredi.

Ádebiyatlar

1. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. – Berkeley: University of California Press, 1969.
2. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
4. Langacker R. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
5. Wierzbicka A. Semantics: Primes and Universals. – Oxford: Oxford University Press, 1996.

Sonıń ushın, álbette, inglis tilinde reń qanday mánisti ańlatatuǵına qarap qoymaymastań onıń til hám mádeniyat degen úlken máselege qalay sáykes keletuǵının oylap kóriń juda áhmiyetli.

Juwmaq. Til hám mádeniyatta, ásirese, inglis tilinde reń haqqında qanday oylawımızǵa itibar beriw, reń biz qanday oylawımız hám nelerge iseniwimizde úlken áhmiyetke iye ekenligin dálilleydi. Hámme jerde – naqıllarda, kitaplarda hám kúndelikli gúrrıńlerde reń payda boladı hám bul nárselerdi tártipke salıwdıń, olarǵa baha beriwdiń hám adamlardı óz tárepińizge alıwdıń jaqsı usılı.

Til haqqında oylaw bizge reńniń metaforalarǵa, basımızdaǵı súwretlerge qalay sıyatuǵının hám nárselerdi qalay túsinebewshilikler kórsetedi. Mádeniyat hám til sonı kórsetedi, burın ne bolǵanı, biz neni áhmiyetli dep esaplaǵanımız hám qanday islegenimiz inglis tilinde renniń qanday mánisti ańlatıwına tásir etedi. Olardı birlestirseniz, siz reńdi biz sezetuǵın hám mádeniy bir nárese sıpatında kóresiz.

Bul jerde úyrenenlerimizden inglis tilinde sóylewshilerdiń dúnyaǵa qanday kózqaras penen qaraytuǵının hám basqa mádeniyat wákilleri menen qalay sóylesiw kerekligin túsiniwde reńler tiykar bolatuǵının kóremiz. Reń mánisleri qalay ózgergenligin tekseriw hám olardı hár qıylı tiller hám mádeniyatlar boyınsha salıstırıw júdá jaqsı bolar edi.